

GARBNO (do 1945r. Lamgarben) – miejscowość, oddalona od Korsz ok. 13 km, położona jest w pld. – wsch. części gminy (54° 8' N i 21° 17' E) u zbiegu lokalnej asfaltowej drogi do Drogosz i drogi wojewódzkiej nr 592. Sprzyjające warunki terenowe wykorzystywane były przez osadnictwo z wcześniejszych okresów historycznych. We wczesnym średniowieczu na wyniesieniach wzdłuż rz. Rawa istniały trzy grodziska. Na dawnych mapach niemieckich oznaczone są jako Schloss Berg (Góra Zamkowa) i położone ok. 200 m na pld.-wsch. od zabudowań oraz Alte Schanze (Stary Szaniec – jest to teren dawnego cmentarza zniszczonego w 1973r.) i Fuchs Berg (Lisia Góra), położone ok. 800 m na pld.-wsch. od kościoła. Oprócz nich, po obydwu stronach wąwozu stwierdzono – w czasie archeologicznych badań powierzchniowych – ślady zabudowań jednodworcznych. Tę gęstą sieć osadniczą uzupełniało cmentarzysko, którego ślady odkryto w 1800r. na przykościelnym cmentarzu. Po zajęciu tych terenów przez krzyżaków postawiono tu w 1328r. strażnicę puszczańską (Wildhaus), przekształconą ok. 1350r. w ziemno-drewniany zamek obronny (Fliehburg, Fliehhaus). W 1427r. istniał tu już murowany zamek (w 1437r. mieścił się tam urząd kamery), który jako jeden z pierwszych został zburzony w czasie wojny 13-letniej (1454-1466). Kamienne fundamenty zamku oraz gotyckie cegły i dachówki odkryto przypadkowo w 1891r. w trakcie kopania – na zlecenie Otto Boehm, ówczesnego właściciela dóbr - rowu melioracyjnego na zboczu wyniesienia, które rok później badał Adolf Boetticher, pracownik Prowincjonalnego Urzędu Konserwatorskiego w Królewcu (do 1973r. znajdował się tam cmentarz, zniszczony następnie, a sam teren adaptowano jako miejsce rekreacyjne). Istnienie fundamentów zamku potwierdził archeolog dr Krzysztof Misiewicz z Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, który w latach 2000-2001 prowadził badania na terenie zamków w Garbnie oraz Sątocznie i Łankiejmach.

W sąsiedztwie zamku istniała dawna osada pruska o nazwie Laumygarbis (1339r.), Lamegarben (1419r.). Nazwa miejscowości może pochodzić od pola osadniczego („in campo Laumygarbis” - PUB) i ma związek z topografią terenu (pochodzi od pruskich słów „garbis” – wzgórze i „lamem” – bagna, moczary; „lama” – mokre, wilgotne miejsce, czyli oznaczała – „Wzgórze pośród bagien”; mniej prawdopodobne jest pochodzenie od „laume” – czarownica, czyli „Wzgórze czarownic”, czy też od pojawiającego się w legendach baranka).

Dnia 24.06.1339r. wielki mistrz zakonu krzyżackiego, Dietrich von Altenburg przydzielił Prusom, braciom o imonach Thede i Laustene, na polu osadniczym 6 włók (ok.100,8 ha) oraz 2 włóki (ok.33,6 ha) dla Prusa Wnymynse. Wieś została założona na prawie chełmińskim, jako dobra wolnych, z obowiązkiem wystawiania, na każde wezwanie zamku, trzech zbrojnych do obrony kraju i na wyprawy wojenne. W 1422r. w Garbnie było 10 zagrodników, którzy płacili w sumie 9 wiardunków i 2 skojce czynszu. Byli to: Heynrich Kuppryn, który płacił czynsz w wysokości 1 grzywny od radła, Hensil Linnyn - 3 wiardunki od włóki, Niclas Lusyn - ½ grzywny od włóki, Premog – 3 wiardunki, zaś młynarz od młyna i jednej włóki – 4 grzywny oraz 1 wiardunek od ogrodu. We wsi były 4 karczmy, a karczmarz jednej z nich płacił 4 grzywny czynszu. Wg ksiąg podatkowych („Grosse Zinsbuch”) z 1437r. we wsi było 11 zagrodników, którzy płacili w sumie 7 grzywien czynszu, młynarz i dwaj karczmarze – po 4 grzywny, trzeci z nich – 3 grzywny. Wszyscy musieli utrzymać 3 służby rycerskie. Cztery włóki wolne od opłat na rzecz zakonu stanowiły własność kościoła, o którym pierwsze informacje pochodzą z 1422r., a pierwszy proboszcz, Jorze Brunwortz pojawia się w 1424r. jako spowiednik, kapłan prokuratora zamku w Kętrzynie, Johanna von Benhausena.

Prawdopodobnie po wojnie 13-letniej dobra scalono w jeden majątek. Dnia 24.02.1521r. ostatni wielki mistrz zakonu Albrecht Hohenzollern przekazał za długi, na prawie magdeburskim z obowiązkiem służby rycerskiej, 14 włók ziemi w Garbnie rycerzowi Hieronimowi von Egloffstein. Dobra te były w rękach tej rodziny do 1832r. W ciągu kilkudziesięciu lat powiększyli swój majątek poprzez nabycie m.in. pobliskich wsi Warnikajm, Kraskowa czy też Sorkwit i Miłuk (pow. mragowski). W 1666r. ten majątek

podzielono na 3 części: posiadłości w okolicach Mrągowa przypadły Krzysztofowi, Abraham Albrecht stał się posiadaczem Warnikajm i Kraskowa, a najstarszy z braci Fryderyk otrzymał rodowe Garbno. Tutaj urodził się (6.05.1720r.) Albrecht Dietrich Gottfried von Egloffstein. Jego ojciec Abraham Johann Gottfried był starostą Ragnety (Ragnit, ob. Nieman w obwodzie kaliningradzkim), a matka Luise Gottliebe pochodziła ze znanej rodziny szlacheckiej von der Groeben. W latach 1732-36 studiował w Królewcu, potem rozpoczął karierę wojskową. W 1782r. w stopniu generała-majora był dowódcą 4. pułku piechoty w Elblągu. W 1789r. przeszedł w stan spoczynku. Ożenił się z Henriettą Gottliebe von Borcke. Założył majorat w Arklitach, gdzie zbudował pałac (1780-1782) i przeniósł rodową siedzibę (w 1786r. otrzymał z rąk króla pruskiego tytuł hrabiego). Zmarł 11.05.1791r. w Arklitach, pochowany razem z żoną w Mołtajnach, a przy kościele znajduje się zachowany do dzisiaj uszkodzony obelisk małżonków.

W 1785r. Garbno (Lahmgarben – pisownia oryginalna), majątek szlachecki z młynem nad rz. Guber i kościołem liczył 15 domów i był własnością majora A. D. G. von Egloffstein (wg ówczesnej pisowni – Eglowstein), który sprawował patronat nad kościołem. Skoro właściciele mieszkali w nowym pałacu w Arklitach, dobra w Garbnie były zapewne dzierżawione, bo pojawia się nazwisko rodziny von Buddenbrock. Tam też 4.03.1810r. urodził się Gustaw Freiherr (baron) von Buddenbrock, wysokiej rangi oficer armii pruskiej. Jako 7-letni chłopiec został przyjęty do korpusu kadetów 21. regimentu (pułku) piechoty. W okresie rebelii i rozruchów w 1848r. (tzw. Wiosna Ludów) był adiutantem 4. dywizji walczącej wtedy w Wielkopolsce. W wojnie z Danią i Austrią (1866r.) awansowany do stopnia generała-majora 28. brygady piechoty. W czasie wojny francusko-pruskiej (1870-1871) dowodził 6. dywizją piechoty 3. korpusu armijnego 2. armii księcia Karola Fryderyka. Za udział w walce odznaczony został krzyżem „Pour le Merite” z liśćmi dębowymi. Od 1871r. stacjonuje w Królewcu, ale rok później podaje się do dymisji i odchodzi ze służby wojskowej. Osiada w Düsseldorfie, gdzie zmarł 31.03.1895r.

W 1820r. szlachecki majątek i wieś liczyły 17 domów i 196 mieszkańców. W 1832r. nowym właścicielem majątku Garbno został Krystian Bierfreund, a w 1838r. dobra te nabył porucznik Konrad von Redecker, który w 1845r. dokupił karcznię, młyn wodny, wiatrak, zabudowania przy kościele oraz 9 włók ziemi. W 1848r. w Garbnie było 11 domów i 162 mieszkańców. W 1856r. Redecker sprzedał Garbno Edwardowi Krause. W 1880r. majątek otrzymali w prezencie ślubnym małżonkowie Otto i Elisabet Boehm. Majątek kupił ojciec pana młodego, właściciel dóbr w Głównitach. Młodzi zamieszkali w dworze wybudowanym przez E. Krause, w którym mieszkała jeszcze wdowa po nim.

Elisabet Boehm (ur. 27.09.1859r. w ówczesnym Rastenburgu – zm. 30.05.1943r. w Halle) obserwując pracę i życie wiejskich kobiet, dnia 22.02.1898r. założyła w swoim rodzinnym mieście pierwszy na terenie Niemiec Związek Kobiet Wiejskich (Landwirtschaftlichen Hausfrauenverein), którego podstawowym celem było kształcenie i wymiana doświadczeń kobiet wiejskich. Zajmowało się ono także dystrybucją produktów spożywczych wytwarzanych na wsi, sygnowanych znakiem pszczoły. Założyła prywatną fundację z kwotą 30.000 marek, które przeznaczyła na uruchomienie w 1912r. koło Królewca szkoły dla kobiet wiejskich i gospodyń domowych. Była współzałożycielką Ojczyźnianego Towarzystwa Kobiet. Zorganizowała na terenie całych Niemiec sieć szkół dla kobiet, przygotowujących je do prowadzenia gospodarstwa domowego. Z czasem idea ta rozszerzyła się na Europę i Amerykę Północną (w Polsce są to Koła Gospodyń Wiejskich). Jej życiową dewizą było: „miłość, sukces i szczęście”. Program oświatowy i edukacyjny opracowany przez nią aktualny jest do dziś. W dowód zasług w dziedzinie praktycznej emancypacji kobiet wiejskich E. Boehm jako pierwsza kobieta została w 1929r. wyróżniona złotym łańcuchem Uniwersytetu „Albertina” w Królewcu i otrzymała tytuł honorowego obywatela tego miasta. W 1993r. jej podobizna została umieszczona na jednym ze znaczków poczty niemieckiej z

serii „Sławne kobiety”. W setną rocznicę powstania tej organizacji, dnia 26.07.1998r., na ścianie frontowej dworu w Garbnie została odsłonięta tablica upamiętniająca to wydarzenie z napisem w dwóch językach (polskim i niemieckim): „Tutaj żyła i pracowała w latach 1880-1911 założycielka Związku Kobiet Wiejskich Elisabet Boehm z domu Steppuhn; 100 lat temu dojrzywała tu idea, która łączy dziś kobiety wiejskie na całym świecie”.* Uroczystość odsłonięcia pamiątkowej tablicy, której organizatorem był Warmińsko - Mazurski Związek Kobiet Niemieckiego Pochodzenia w Olsztynie, rozpoczęła się mszą w miejscowym kościele. Po odsłonięciu tablicy okolicznościowy referat wygłosiła Emma Tietz.

*(więcej o E. Boehm zob. „Elisabet Boehm und die Landfrauenbewegung”, Husum 1998)

Właściciel majątku Otto Boehm zajmował się gospodarstwem – na przełomie lat 80. i 90. XIX w. wybudował nowe budynki zespołu folwarcznego. W 1898r. majątek liczył 9 domów (w tym dom dróżnika, szkołę i mleczarnię), 191 mieszkańców i zajmował pow. 437 ha gruntów. W 1909r. majątek rycerski Garbno z folwarkiem Dołeczki (dziś nieistniejący) zajmował pow. 257 ha. Majątek specjalizował się w hodowli bydła holenderskiego i krów mlecznych oraz koni pociagowych. Zbudowano też wiatrak. W 1911r., z powodu choroby, Otto Boehm sprzedał majątek i przeniósł się z żoną do Królewca. Nabywcą Garbna został Erich Schultz-Fademrecht (1884-1971), znany hodowca koni przeznaczonych dla wojska, który gospodarował tam do stycznia 1945r. Nowy właściciel rozwinął hodowlę koni pociagowych dla wojska i rolnictwa, a także kontynuował po poprzedniku hodowlę bydła mlecznego i produkcję mleka, czego dowodem było postawienie zlewni (dziś nieistniejącej). Oprócz zlewni wybudował nową kolonię mieszkalną robotników folwarcznych (na miejscu pierwotnej) oraz przebudował kilka obiektów w zespole folwarcznym, stawiając nowy na środku podwórza. Erich Schultz-Fademrecht był też znanym działaczem społeczno-gospodarczym. Jego hodowla koni roboczych należała do znaczących w Prusach Wschodnich, był radnym powiatowym, ostatnim przewodniczącym Towarzystwa Jeździeckiego w Kętrzynie (Reiterverein Rastenburg) i organizatorem wyścigów konnych na łąkach wzdłuż rz. Guber, przewodniczącym Wschodniopruskiego Związku Raiffeisen w Królewcu (Raiffeisenverband Ostpreussen in Königsberg) i prezesem powiatowego związku łowieckiego. W 1913r. jego majątek wraz z folwarkiem Dołeczki zajmował pow. 353 ha, a w 1922r. - 349 ha, podobnie jak w latach następnych (1929r. i 1932r.). Po 1945r. utworzono PGR, zaś dnia 1.10.1961r., na mocy uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, pierwszy w województwie i jeden z pierwszych w Polsce (ogółem było ich 20) Kombinat Państwowych Gospodarstw Rolnych skupiający okoliczne PGR-y, tj. Banaszki, Dubliny, Garbno, Płutniki, Podławki, Równina Dolna i Górna, Starynia i Warnikajmy o łącznej pow. 5922 ha, w tym 5612 ha użytków rolnych. Kombinat miał charakter pokazowy, jako wzorzec „socjalistycznej formy gospodarowania na wsi”. Toteż dawny zespół przebudowano i dobudowano nowe oraz zbudowano nowe osiedle mieszkaniowe ze szkołą, ośrodek zdrowia, przedszkole z biblioteką, a w nowym łączniku (w części posadowionym na dawnym budynku gospodarczym) przy dworze, który pełnił funkcję biur dyrekcji, ośrodek kultury z salą widowiskową i konferencyjną oraz stołówkę. W 1970r. w Garbnie mieszkało 459 osób. W lipcu 1974r. Kombinat z ponad tysięczną załogą, jako Przedsiębiorstwo Gospodarki Rolnej Garbno o pow. 10.395 ha, wszedł w skład KZR-P „Agrokompleks”. Po 1989r. przejęty przez AWRSP. W poł. lat 90. XX w. dawny majątek w Garbnie nabyła prywatna firma z Warszawy, a po jej upadku, w wyniku licytacji, polsko-szwedzka firma „Rolnyvik” sp. z o.o. (2002r.), a od początku roku 2004 „Efipol” sp. z o.o. z większościami udziałem kapitału belgijskiego (Jean Damseaux). Ostatnio w Garbnie zaczęła inwestować firma „Agrosieci”. W 2005r. były 32 domy (216 mieszkań) i 720 mieszkańców.

Położony w pld. – zach. części wsi parafialny kościół, pod pierwotnym wezwaniem św. Katarzyny, należał do archidiecezji w Reszlu i do 1525r. znajdował się pod patronatem zakonu. W 1528r. do parafii dołączono kościoły w Tołkinach i Kraskowie. Od momentu

przekazania majątku rodzinie von Egloffstein w XVI w. objęty był aż do 1945r. patronatem kolejnych właścicieli majątku (ostatnim był E. Schultz-Fademrecht). Kościół wybudowany został na przełomie XIV i XV w., na niewielkim wzniesieniu przy rz. Guber, a w XVIII w. poddany został gruntownej przebudowie. Z pierwotnego gotyckiego wnętrza pozostawiono jedynie wieżę z I poł. XV w., do której w latach 1728-32 dobudowano od wschodu jednonawowe założenie (dł.-24 m, szer.-12,96 m) z absydą*.

Absyda, apsyda - (gr.) półkoliste, półeliptyczne lub wieloboczne w planie pomieszczenie zamykające prezbiterium lub nawę kościoła, o równej lub mniejszej od nich wysokości i szerokości, wyodrębnione lub wkomponowane w bryłę świątyni.

Drewniane sklepienia wykonał w 1740r. stolarz Christian Böttcher. W 1734r. ambonę ufundował Sigmund von Egloffstein z dedykacją na baldachimie. Świadectwem przebudowy jest kamień węgielny wmurowany przy wieży w zach. narożniku kościoła. Na kamiennym fundamencie kościoła zachowała się zatarta częściowo inskrypcja -"G. Grosman R...ch u (und) I. C. Hinche Maurer Meister AD 1728 Ance (...) vollführt AD 1732". Dnia 17.01.1818r. przechodzący nad okolicami orkan w ciągu sześciu godzin dokonał poważnych uszkodzeń w budowli. Bardzo silne porywy wiejącego od zachodu wiatru strąciły hełm wieży, który spadając na nawę, przebił strop i zniszczył większość wyposażenia kościoła (organy, chór, ławki, katafalk). Zniszczeniu uległy także zapasy zboża zgromadzone na strychu kościelnym przez ówczesnego proboszcza. Odbudowy kościoła dokonał mistrz murarski Fleisch w 1824r., a w 1830r. w kościele rozbrzmiały nowe organy. Wieża na planie kwadratu zwieńczona została dachem namiotowym pokrytym dachówką holenderką. Ta oryginalna, zachowana z czasów zakonnych część kościoła, zdobiona jest symetrycznie rozmieszczonymi czterema blendami z niewielkimi oknami w każdej ze ścian, w dwóch górnych kondygnacjach przedzielonych tynkowanymi pasami gzymsu międzykondygnacyjnego. Dolna część wieży ma na każdej stronie po trzy duże blendy, które przedzielone są od dwóch wyższych poziomów, ceglanyymi gzymsami ułożonymi rębowo, podobnie jak gzyms wieńczący. Wszystkie blendy, w tym część otynkowana, zamknięte są łukiem pełnym. Na szczycie wieży zainstalowane były trzy dzwony. Do ówczesnego wystroju kościoła należał obraz, który namalował Matthias Poertzel pomiędzy 1700 a 1722r., kiedy przebywał w Prusach, a także bogato zdobiona ambona z 1740r., która znajdowała się nad ołtarzem. W 1760r. wykonano emporę ozdobioną biblijnymi przedstawieniami. Godne uwagi były epitafium hrabiego Albrechta Dietricha Gottfrieda von Egloffstein oraz ławki kolatorskie patronów kościoła. Taką ławkę do 1880r. miała rodzina von Egloffstein, potem rodzina Boehm i od 1911r. – Schultz-Fademrecht. W czasie prac remontowych w 1892r., kiedy A. Boetticher odkrył na pobliskim wzgórzu fundamenty zamku krzyżackiego, na strychu kościoła znaleziono średniowieczny krucyfiks z drzewa lipowego oraz części pierwotnego ołtarza. Po jednej stronie kościoła znajdowała się plebania z ogrodem, po drugiej szkoła. Przy kościele była też mleczarnia. Zachował się wykaz pastorów parafii z czasów ewangelickich, tj. z lat 1550-1945* (zob. Grenz, s. 226-227; por. też RudR nr 1, Bd. 4, Dez. 1986, s. 44-47) W 1945r. w kościele stacjonowali żołnierze sowieccy, którzy urządzili tam kwatery mieszkalne i skład ziemniaków. Wnętrze kościoła zostało kompletnie zdemolowane, zniszczono ołtarz i organy, a dzwony wywieziono. Pierwsze prace remontowe przy kościele przeprowadzone zostały w 1948r. Potem jednak cały korpus (nawa z absydą) został rozebrany, została tylko wieża, która do lat 80. pełniła właściwą funkcję kościoła. Odbudowę kościoła w dzisiejszej postaci zakończono w 20.10.1984r., o czym świadczy wmurowana w ścianę przy wejściu kamienna tablica. Obecnie kościół Matki Boskiej Królowej Polski posiada współczesne wyposażenie. Jedynym zabytkiem jest kamienna chrzcielnica z XV w. stojąca przy bocznym wejściu do kościoła.

Wokół kościoła do końca lat 50. był cmentarz, a drugi położony ok. 800 m na płn. – wsch. od kościoła. Ten ewangelicki cmentarz został całkowicie zniszczony w latach 1973-74 na polecenie ówczesnej dyrekcji kombinatu rolnego, a na jego miejsce zaprojektowano coś w rodzaju skweru lub parku wypoczynkowego (oczywiście na projektach się skończyło). Po starym cmentarzu wiejskim zachowało się kilka cegieł z grobowca na zach. stoku wyniesienia oraz starodrzew o charakterze pomnikowym. Cmentarz, założony w II poł. XIX w., posadowiony jest na szczycie wyniesienia, na terenie dawnego grodziska pruskiego, a później krzyżackiej strażnicy i zamku.